

Cumhuriyetin İlk Muhalefet Partisi: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Tarihi ve İdeolojisi

The First Opposition Party of the Republic: The Progressive Republican Party's History and Ideology

Abdulvahap AKINCI

Prof. Dr., Kocaeli Üniversitesi, SBF,
Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü,
abdulvahap.akinci@kocaeli.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0001-9973-1118>

Makale Başvuru Tarihi: 30.05.2024

Makale Kabul Tarihi: 30.08.2024

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Eray BAYRAMOĞLU

Yüksek Lisans Öğrencisi, Kocaeli Üniversitesi, SBE,
Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi A.B.D.,
bayramoglueray@yandex.com
<https://orcid.org/0000-0001-5240-3491>

ÖZET

Türk ulusal kurtuluş mücadelesi, bağımsızlığın sağlanması amacıyla farklı dünya görüşlerine sahip insanları bir araya getirmişti. Mücadelenin önder kadrosunun da görüşleri birbirlerinden farklılık göstermekte ancak bu farklılıklar, ortak payda doğrultusunda hareket edildiğinden diğer bir deyişle ulusun var olma mücadelesi söz konusu olduğundan mütevellit sorun teşkil etmemekteydi. Millî mücadelenin başarıya ulaşmasının ve uluslararası arenada tasdikinin ardından siyasi alanda başlayan mücadele, göz ardı edilen ayrılıkları da gün yüzüne çıkarmıştı. Siyasi alandaki savaşın, millî mücadelenin kahramanları arasında çıkması ise cumhuriyetin ilerleyeceği güzergahı doğrudan belirleyici bir nitelik taşımaktaydı. Millî mücadelenin öncü paşalarının ayrılıkları, başta şahsi husumetlerle ardından meclisteki hizipleşme ile ortaya çıkmış, nihayetinde yeni bir partinin doğuşuna yol açmıştır: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TpCF). TpCF'nin kuruluşu, Cumhuriyet Halk Fırkası'nı da (CHF) etkilemiş; cumhuriyet, liberal demokrasiyi kısa süreli de olsa tecrübe edebilmiştir. Devlet, kurumlarını demokrasi çerçevesinde şekillendirme imkânına haiz olabilse de bu durum kalıcılığını koruyamamış, başlanılan noktaya geri dönmüştür. Cumhuriyetin erken dönemlerinde deneyimlenen çok partililik yerini tek partiye bırakmıştır. Bu çalışmada millî mücadele sonrasının ilk siyasi kavgasının öznelerinden Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yasal muhalefet partisi olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın tarihi ve ideolojisi incelenecek; iktidar partisi Cumhuriyet Halk Fırkası'nın muhalefete bakışı, parti içindeki güç dengeleri ve devlet elitlerinin demokrasiye bakışları anlaşılır kılınmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler:

Terakkiperver
Cumhuriyet Fırkası,

Cumhuriyet Halk
Fırkası,

İktidar-Muhalefet
İlişkileri,

Çok Partili Hayat,

Türk Siyasal Hayatı,

ABSTRACT

The Turkish national liberation struggle brought together people with different worldviews in order to achieve independence. The views of the leading staff of the struggle also differed from each other, but these differences did not pose a problem as they acted in line with the common denominator; in other words, the struggle for the existence of the nation was at stake. The struggle that started in the political arena after the success of the national struggle and its approval in the international arena also brought to light the differences that had been ignored. The fact that the war in the political arena broke out between the heroes of the national struggle was a direct determinant of the route the republic would take. The differences between the leaders of the national struggle first manifested as personal hostilities, and then as factions within the parliament, ultimately leading to the formation of a new party, the Progressive Republican Party (TpCF). The establishment of TpCF also affected the Republican People's Party (CHF). The republic was able to experience liberal democracy, albeit for a short time. Although the state had the opportunity to shape its institutions within the framework of democracy, this situation could not maintain its permanence, and we returned to the starting point. The multi-party system experienced in the early periods of the Republic was replaced by a single party. In this study, the history and ideology of the Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, the first legal opposition party of the Republic of Turkey and one of the key figures in the first political conflict after the national struggle, will be examined; the ruling party Cumhuriyet Halk Fırkası's perspective on the opposition, the power dynamics within the party, and the views of state elites on democracy will be tried to be clarified.

Keywords:

Progressive Republican
Party,

Republican People's
Party,

Government-Opposition
Relations,

Multi-Party Life,

Turkish Political Life,

Önerilen Alıntı (Suggested Citation): AKINCI, Abdulvahap ve BAYRAMOĞLU, Eray (2024), “Cumhuriyetin İlk Muhalefet Partisi: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Tarihi ve İdeolojisi”, *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, S.7(1), ss.83-92, Doi: <https://doi.org/10.33712/mana.1492591>

1. GİRİŞ

Türkiye’de çok partilerin kuruluşu ve çok partili seçimlerin yapılması Osmanlı Devleti’nin son dönemine denk gelmektedir. Cumhuriyet Döneminde çok partili hayata geçiş ve seçimler ancak 2. Dünya Savaşı sonrasında mümkün olabilmiştir. Her ne kadar çok partili hayata geçiş ancak 1940’ların ortalarında mümkün olmuş olsa da çok partili dönemlere daha öncesinde de rastlanmaktadır.

Çok partili hayata geçişle ilgili ilk girişimler özellikle II. Meşrutiyet’in ilanı sonrasında gerçekleşmiştir. Farklı ideolojik programları olan siyasi partiler kurulmuş ve faaliyette bulunmuştur. Bu dönem, İttihat ve Terakki Partisi’nin baskıcı tutumu nedeniyle fazla uzun sürememiştir (Akıncı ve Usta, 2015:41). Her şeye rağmen çok partili hayatın temellerinin bu dönemde atıldığı söylenebilir. 1909-1913 arasında çok sayıda siyasi partinin kurulmuş olması (Akıncı ve Usta, 2016:275) siyasi kültür olarak Osmanlı Devleti ile Türkiye Cumhuriyeti’nin devamlılığını göstermesi açısından da önemlidir.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Serbest Cumhuriyet Fırka dönemleri Cumhuriyet’in ilk dönemindeki çok parti uygulama örnekleri olarak ortaya çıkmıştır. Türkiye’nin demokrasi tarihi bağlamında söz konusu partilerin kuruluşu ve verdikleri mücadele oldukça değerlidir. İki siyasi partinin kuruluşu ve ortaya koydukları mücadele farklılık içermektedir. Serbest Cumhuriyet Fırkası’nın kuruluşunu Mustafa Kemal Paşa sağlamış olmakla birlikte Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasını Mustafa Kemal’in uygulamalarına tepki olarak kurulmuştur. Dolayısıyla TpCF’nin kuruluşu ve verdiği siyasi mücadelenin irdelenmesi değerlidir.

Bu çalışmada TpCF’nin siyasi mücadelesi ve ideolojisi irdelenmiştir. Nitel araştırmanın tarihsel yönteminden yararlanılan çalışmada Türk siyasal hayatında Osmanlı Döneminden başlayan ve günümüzde de devam eden bir ideolojik temelli siyasi ayrışmanın varlığı ortaya konulmuştur.

2. HALK FIRKASI’NIN KURULUŞU VE CUMHURİYETİN İLANI

İstanbul’un 16 Mart 1920’de işgalinin ardından 150 milletvekili işgal güçlerince tutuklanmış; diğer vekillerin kararıyla Meclis-i Mebusan da dağıtılmıştır. 23 Nisan 1920’de Ankara’da Büyük Millet Meclisi toplanmış ve ulusal kurtuluş mücadelesinin karargâhı haline gelmiştir. 15 Nisan 1923’e kadar I. Dönem ya da I. Meclis olarak hizmet verecektir.

1921’in ikinci yarısına değin mecliste ulusal kurtuluş savaşının önderi Mustafa Kemal Atatürk’ün tek güç olduğu görülmektedir. Yunanistan’ın geriletilmesi ve İngiltere ile yapılan anlaşma neticesinde İstanbul’da tutuklanmış olan vekillerin serbest bırakılmasıyla Büyük Millet Meclis üyeliği bulunanlar meclise katılmış; Mustafa Kemal’e ilk muhalefet olarak anılacak İkinci Grup’un kuruculuğunu üstlenmişlerdir. Grup, Mustafa Kemal’e göre daha tutucu bir bakış açısına sahip olmakla beraber asıl muhalefet noktaları; Mustafa Kemal’in tek güç olarak öne çıkışını engellemektir (Zürcher, 1992:36-37). Meclisteki İlk Grup ise 10 Mayıs 1921’de Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu olarak Mustafa Kemal Atatürk tarafından kurulan gruptur. İkinci grup daha gelenekçidir; Atatürk’ün öncülüğünü yaptığı ilk grup ise gelenekçiliğe karşı modernleşmeci bir anlayışı temsil etmektedir. Bu gruplaşmalar cumhuriyet safhasında da farklı isimler altında şekillenmeye devam etmiştir.

Mustafa Kemal Atatürk’e göre İkinci Grup’un öncüleri Salahattin ile Hüseyin Avni Beylerdi ancak Rauf Orbay ve Kara Vasıf da destekçiydiler. Yine Rauf Orbay’ın İkinci Grup’a ağıttan geçmeyerek son ana kadar “içeride” kaldığına özellikle dikkat çekmiştir (Atatürk, 2021:549-550,574). Orbay’ın yanı sıra Kazım Karabekir’in de İkinci Grup ile yakınlığı olduğu görülmektedir. İkinci Grup, Kazım Karabekir’e ikinci başkanlığı teklif etmiş fakat Karabekir bu teklifi reddetmiştir (Mumcu, 1996:56).

Büyük Taarruz’un sağladığı itibar ile Atatürk’ün konumu ülke içinde ve dışında güçlenmiş; özellikle meclisteki liderliği tartışılmaz hale gelmişti. 1 Kasım 1922’de saltanatın kaldırılmasının ardından Atatürk artık bir fırka kurma ihtiyacı duymaya başlamış ve 6 Aralık’ta niyetini kamuoyuna açıklamıştı (Zürcher, 1992:37). 14 Ocak

1923'te kurulacak fırka için Anadolu gezisine çıkmış ve gezi süreci boyunca kamuoyu yoklaması yapmıştır. Fırka tartışmaları ülke çapında yükselirken İstanbul'daki basının fırkaya yaklaşımı itidalden yana olmuştur (Timur, 1993:48). Zaten muhalefetin merkezi başından beri İstanbul'dur ve İstanbul'un bu konumu, başkent tartışmalarında da belirleyici olacaktır.

Mustafa Kemal Atatürk güçlenmiş konumunun da etkisiyle 1 Nisan 1923'te seçim kararı aldırılmıştı. Gücüne rağmen meclisteki muhalefetten duyduğu rahatsızlık sürüyordu. Daha rahat hareket edebileceği bir meclis öngörmektedir. 15 Nisan 1923 itibarıyla son oturumunu gerçekleştirerek I. Meclis görevini tamamlamıştı. Mustafa Kemal Atatürk'ün destekçilerinden oluşan Birinci Grup, seçime "*Dokuz Umde*" adlı bildiriyle katılmıştı. Yapılan seçimin ardından Atatürk'ün adaylarının çoğunlukla kazandığı ve yeni mecliste ezici bir çoğunluğu teşkil ettiği görülmektedir (Çavdar, 2013:277). Yeni meclis tam da Gazi'nin istediği şekilde olsa da bunun her daim böyle süreceği anlamına gelmiyordu.

Lozan Barış Görüşmeleri'nin sürdüğü sırada delegasyona önderlik eden İsmet İnönü ile Rauf Orbay arasında ayrılık ortaya çıkmıştı. İnönü anlaşma boyunca Ankara'ya sıkı sıkıya bağlı kalmamış; görüşmeler hakkında bilgilendirme ve kararları, başvekil Rauf Orbay'ı atlayıp doğrudan meclis başkanı Mustafa Kemal Atatürk ile iletmiştir (Zürcher, 1992:46). 24 Temmuz 1923'te Lozan Antlaşması'nın imzalanmasıyla beraber haberi Mustafa Kemal Atatürk'e, Rauf Orbay ulaştırmış ve başvekillikten ayrılmak istediğini bildirmiştir.¹ İstifa ettikten sonra İsmet İnönü yurda dönüş yapmadan önce 4 Ağustos'ta Ankara'dan ayrılmıştır (Aydemir, 1992:132-133). Kuşkusuz bu ayrılığın tesiri büyük olacaktır zira ayrışmalar, saflaşma şeklinde zuhur etmiştir. Rauf Orbay'ın, Atatürk'e bu duruma seyirci kalması açısından kırıngınlığı bulursa da çatışmanın asıl kaynağının İsmet İnönü olduğu söylenebilir.

8 Nisan 1923'te İkinci Meclis'in seçimi sırasında yayınlanan Dokuz Umde, fırkalaşma yönünde somut bir adımdı. Umde'nin girişinde Halk Fırkası'nın kurulacağını ve meclisteki Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun Halk Fırkası'na dönüşeceği bildirilmekteydi. Umde'nin ilk iki maddesinde egemenliğin kayıtsız şartsız millete ait olduğu, yine egemenlik ve hükmetmenin TBMM'ye ait olduğu belirtiliyordu. Bu iki maddenin dışındaki maddeler seçim vaatleri olarak nitelendirilebilir (Aydemir, 1992:87-88). Seçim vaatleri arasında mahkemelerin düzenleneceği, emniyetin sağlanacağı, askerlik süresinin azaltılacağı, iktisadi rahatlamının tesis edileceğinden bahsedilmektedir (Cebesoy, 2002:343). Umde maddelerinin detay içermediği, yüzeysel olduğu söylenebilir.

İkinci Meclis seçimlerinin tamamlanışının ardından 17 Ağustos 1923'te 133 vekilin katılımıyla Halk Fırkası'nın kurulması için çalışmalara başlandı ve İzmir'in işgalden kurtuluşunun tarihi olan 9 Eylül'de Dahiliye Vekaleti'ne firkanın kuruluşu için başvuru yapıldı. Başvuruya göre genel başkan Mustafa Kemal Atatürk, genel sekreter ise Recep Peker olarak belirlenmişti (Ekici, 2017:354). Halk Fırkası'nın kurulacağı haberlerinin çıktığı sıralarda radikal, sol bir parti olabileceği endişesi duyulmuştur (Köker, 1993:220). Böyle bir söylentinin yayılmasında muhtemeldir ki firkanın isminde halk kelimesinin geçmesi etkili olmuştur.

Lozan Antlaşması'nın ardından başkenti belirleme vaktinin artık geldiği düşünülmüştü. 9 Ekim 1923'te İnönü ve arkadaşları tarafından TBMM'ye başkentin Ankara olarak belirlenmesi yönünde önerge verilmişti. Bu önergenin gerekçesinde ağırlıklı olarak Ankara'nın güvenilirliğinden bahsedilmekteydi. Yasa, 13 Ekim 1923'te genel kurulda görüşüldükten sonra oyçokluğuyla kabul edilerek yeni devletin başkenti Ankara olarak belirlenmişti (Çavdar, 2013:279-280). Mustafa Kemal Atatürk'e göre Refet Bele gibi isimler İstanbul'un başkent olarak kalmasının öneminden bahsetmiştir (Atatürk, 2021:676). Atatürk, Refet Bele gibi isimlerin Osmanlı'yla olan bağları İstanbul'un başkent vasfını sürdürerek koruma gayretinde olduğunu düşünmektedir. Kuşkusuz Ankara'nın başkent oluşunda sadece güvenlik değil, İstanbul'un muhalifliği de rol oynamaktaydı.²

Rauf Bey'in başvekillikten istifasının ardından yerini Fethi Okyar almıştır. Başvekilliğe Lozan'ın mimarı olarak anılan İsmet İnönü'nün getirilmesi beklenmekteydi (Zürcher, 1992:46). 25 Ekim tarihinde Halk Fırkası grubunca Rauf Orbay meclis ikinci başkanlığına, muhalefet olarak bilinen Sabit Bey de Dâhiliye Vekâleti'ne aday gösterilince bir buhran meydana geldi. Ankara'da İsmet Paşa ile Fethi Okyar arasındaki ihtilaf konuşulur

1 Rauf Bey istifa edeceğini Mustafa Kemal'e açıkladığı sırada İsmet Paşa ile bir daha yüz yüze gelemeyeceğini de belirtmiştir (Orbay, 1993:133). İsmet Paşa ile Rauf Bey arasındaki ayrılığın başvekil sıfatıyla İsmet Paşa'yı tebrik etmeyerek aleniyet kazandığı ve ardından daha şiddetli bir hale geldiğini söylemek mümkündür.

2 Rauf Bey, Cumhuriyet'in ilanı konusundaki açıklamalarını İstanbul basınına yapmakla beraber TpCF'nin kurucuları partileşme fikrinden önce toplantı yeri olarak İstanbul'u seçmişlerdir. Örneğin, Rauf Bey'in istifasının ardından 29 Ekim 1923'te Rauf Bey, Ali Fuat Paşa, Adnan (Adıvar), Refet Paşa hükümet buhranını ele alan bir toplantı yapmışlardır (bkz. Cebesoy, 2002:31-32). Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'a olan ziyaretini 1927'ye kadar ertelemesi de İstanbul'a bakışını özetler niteliktedir.

hale gelmişti. Cebesoy'a göre bu buhran, fırka grubunda İsmet Paşa'nın hükümetten bağımsız hareket eder hale gelmesiyle açıklanamazdı. Rauf ve Sabit Beylerin adaylığı ile gelmekte olan buhran, kaçınılmaz bir şekilde ortaya çıkarılmıştı. Yine de olayın iç yüzü bu kadar basit değildi; mesele sadece İsmet Paşa'nın hükümetin başına geçmesi değil, aynı zamanda buhran aracılığıyla icra vekillerinin seçilmesi konusunda değişikliğe gidilerek cumhuriyetin ilanını sağlamaktı (Cebesoy, 2002:32). Mustafa Kemal Atatürk'ün hoşuna gitmeyen bu durumun ardından 26 Ekim'de Çankaya'da yapılan toplantıda kabinenin istifa etmesi kararlaştırıldı ve 27 Ekim'de Okyar kabinesi istifa etti. 28 Ekim'de Çankaya'da yapılan bir başka toplantıda ise cumhuriyetin ilanı kararlaştırıldı. 29 Ekim'de cumhuriyetin ilanı için tasarının son halini almasıyla oylamaya geçildi; oylama neticesinde oybirliğiyle tasarı kabul edilmiş ve Türkiye artık cumhuriyet rejimine geçmişti.

Cumhuriyetin ilanının ardından cumhurbaşkanı oylaması yapılmış ve 158 oyla Mustafa Kemal Atatürk, birinci cumhurbaşkanı seçilmişti. Cumhurreis Mustafa Kemal Atatürk, İsmet İnönü'yü başvekil sıfatıyla kabineyi kurması için görevlendirmişti (Aydemir, 1992:146-158). Mustafa Kemal'in hızlı kararları, milli mücadeledeki yol arkadaşlarıyla yol ayrımına gidildiğinin de apaçık bir göstergesiydi. Aydemir'e göre milli mücadelenin ardından Atatürk insanüstü bir konuma erişirken İsmet İnönü ise önder haline gelmişti. Böyle bir durumun içerisinde kendilerinin dışlandığını gören milli mücadelenin öncü paşaları, siyaseten varlıklarını ayrılık biçiminde göstermek mecburiyetinde kalmışlardı. İstanbul basını da mevcut koşullar altında bir karşı cephenin zuhur edeceğini öngörmekteydi (Aydemir, 1993:291). Kılıç Ali de sorunun başlarda Atatürk'ten kaynaklanmasının ötesinde İsmet İnönü'yle alakalı olduğunu, fakat bir yerden sonra Atatürk'e karşı da şekillenmeye başladığını ileri sürmektedir (Turgut, 2023:236). Zira Nutuk'ta Rauf ve Sabit Beylerin aday gösterilmesi, Mustafa Kemal Atatürk tarafından hizipleşmenin somut adımları olarak nitelendirilmektedir (Atatürk, 2021:677).

Cumhuriyetin ilanı sırasında Trabzon'da olan Kazım Karabekir, İsmet İnönü'nün başvekil olacağını bilmesine rağmen cumhuriyetin ilanı konusunda haberdar edilmemişti. Kendisine haber verilmemiş olmasına rağmen cumhuriyetin ilanına sevindiğini hem Mustafa Kemal Atatürk'e hem de İsmet İnönü'ye telgraf çekerek bildirmişti (Mumcu, 1996:101-103). 10 Kasım'da İstanbul'a geldiğinde basına verdiği demeçte cumhuriyetten yana olduğunu, ancak şahsi saltanata karşı olduğunu belirtmiştir (Cebesoy, 2002:54). Kazım Karabekir'in bu demeci, cumhuriyetin diktatörlüğe evrilebileceği şüphesini taşıdığı birer göstergesi denilebilir.

Rauf Orbay ise cumhuriyetin ilanı sırasında İstanbul'da bulunmaktaydı. İlan sırasında o da habersiz bırakılmıştı; yalnızca hükümet buhranından haberdardı. Anılarında cumhuriyetin ilanına şaşırmadığını, çünkü meclis açıldığından beri zaten fiilen cumhuriyetin yürürlükte olduğunu düşünmektedir (Orbay, 1993:134-135). Rauf Orbay, 1 Kasım'da Vatan ve Tevhid-i Efkâr gazetelerine verdiği demeçte cumhuriyetin ilanına karşı olmadığını, ancak ilanın mecliste herhangi bir tartışma yapılmadan, acele ve yanlış bir usulle gerçekleştirilmesinin doğru olmadığını ileri sürmekteydi (Zürcher, 1992:50-51). Rauf Bey'in cumhuriyetin ilanı hakkında verdiği demeç Ankara'da çok farklı yankılanmıştı.

22 Kasım 1923'te Halk Fırkası'nın toplantısında hedef Rauf Orbay'dı. İsmet İnönü ve arkadaşları, Orbay'ın verdiği demeci sert bir şekilde eleştiriyorlardı. Rauf Orbay'ın cumhuriyetin ilanına karşı olduğu ve halifeden yana olduğu ileri sürülmekteydi. Rauf Bey ise yaptığı açıklamada herhangi bir ikilik yaratma amacıyla olmadığını, hata yapmadığını, milli iradeye dayanmayan bir cumhuriyetten yana taraf olmadığını, bu yüzden de gerçek anlamda cumhuriyetçi olduğunu belirtmiştir. Halifeye yaptığı ziyaret konusundaysa, halifeye meclis tarafından seçildiği için saygı duyduğunu, davet edilmesine rağmen gitmemesinin meclise yapılan bir saygısızlık olacağını, muhalif parti kurulması için üzerine gidildiğini ve parti kurmayacağını açıkça belirttikten sonra tartışma sürmesine rağmen meclisi terk etmişti (Orbay, 1993:137-142).

İsmet Paşa verilen demeçten yola çıkarak Rauf Bey ile olan ihtilafı daha da güç bir duruma sokup Rauf Bey'i parti dışına çıkarmaya açıkça zorlamıştı. Rauf Bey ise yaptığı konuşmada sevmediği kişilerin hükümette yer aldığını söyleyerek fırka içinde ayrı bir noktada durduğunu belirtmişti. Refet Bele, Adnan Adıvar ve Ali Fuat Cebesoy da cumhuriyetin ilanı sırasında İstanbul'daydılar. Tıpkı Karabekir ve Orbay'ın yaşadıklarını yaşamışlardı. Ali Fuat Cebesoy anılarında cumhuriyetin ilanının yakın olduğunu hükümet buhranından anladığını ve arkadaşlarına bunu söylediğini belirtmektedir (Cebesoy, 2002:32-33).

Mustafa Kemal Atatürk'e göre Rauf Orbay doğrudan söylemese de cumhuriyetin ilanından rahatsız olmuş, hatta ilanı engellemek için vekiller ile görüşmüştü. Rauf Orbay bu olayda yalnız değildi; arkadaşları ile beraber hareket etmişti (Atatürk, 2021:697-713). CHF'lilere göre bu durumun altında yatan sebep Orbay'ın saltanat ve hilafete olan bağlılığıydı (Turgut, 2023:233). Zaten Rauf Orbay'ın meclis ikinci başkanlığına önerilmesinden beri Mustafa Kemal Atatürk'ün parti içinde hizipçiliğin sürdürüldüğünü düşünmekte olduğunu bilmekteyiz. Bu doğrultuda Atatürk'ün İnönü'ye daha da yakınlaştığı söylenebilir. Çünkü Lozan Barış Görüşmeleri'nin

öncesinde dengeli bir tavır sergilediği görülmektedir. Antlaşmanın imzalanmasının ardından partideki bölünmenin asgari olmasını sağlamak için tarafını açıktan belli etme ihtiyacı duyduğu oldukça açıktır.

3 Mart 1924'te halife görevden alınmış; halifelik makamı kaldırılmış ve Osmanlı hanedan üyelerinin ülkeye girişi yasaklanmıştı. Tevhid-i Tedrisat Kanunu çıkarılmış ve Diyanet İşleri Başkanlığı kurulmuştu. Şevket Süreyya'ya göre Atatürk ve İnönü hilafetin kaldırılması konusunda 15 Şubat 1924'te hemfikir olmuşlardı. Kanun çıkarılma sürecinde din adamlarının etkin rol üstlenmesi için hassas davranılmıştır. Devletin dini nitelikleri ortadan kaldırılırken laiklik yönünde adımların hızlandırıldığı da görülmektedir (Aydemir, 1992:168-170).

26 Ekim 1924'te Kazım Karabekir'in askerlik görevinden istifa ederek mecliste görevine devam edeceğini açıklamasıyla beraber meclisteki muhalefet de açıktan kendini göstermeye başladı. 30 Ekim'de Ali Fuat Cebesoy'un, Kazım Karabekir gibi karar alması ve Refet Bele'nin de Orbay'ın girişiminin ardından mebusluktan istifasını geri çekmesiyle muhalefet somutlaşmıştı. Atatürk'e göre ise bu girişimler bir komplonun ürünüydü. CHF'li Kılıç Ali'ye göre de Atatürk bu istifaların bir gösteri şeklinde meydana gelmesinde iyi niyet aramamaktaydı (Turgut, 2023:231). Atatürk'ün girişim hakkında böyle bir yorum yapması şaşırtıcı değildi. Zira fikir ayrılıklarının ötesinde iktidar mücadelesi başlamış bulunuyordu (Akıncı, 2022:215). Orduda güçlendiklerini sanan paşalar, politika aracılığıyla da güçlenerek komplolarını başarıya ulaştırma amacı gütmektedirler (Aydemir, 1992:198-200). 5 Kasım 1924'te mecliste Mübadele, İmar ve İskân Vekaleti hakkındaki sorular, gensoru haline dönüştü ve 8 Kasım'da yapılan oylamada 19 vekil güvenoyu vermedi. Ancak 148 vekilin vermesi neticesinde hükümet güvenoyu almış; oylamanın sonunda 11 vekil Halk Fırkası'ndan istifa etmişti (Zürcher, 1992:69-72). Artık Halk Fırkası bölünmüş, muhalefet fırkasını oluşturmak için ilk adımını atmıştı. Ankara'da yeni fırkanın kurulacağı söylentileri son sürat yayılmaktaydı.

3. TERAKKİPERVER CUMHURİYET FIRKASI

İstifalarla beraber yeni bir partinin kurulacağı konuşulurken ve partinin ismi hakkında çeşitli haberler çıkarken Halk Fırkası'nın ismi, *Cumhuriyet Halk Fırkası* (CHF) olarak değiştiriliyordu. Değişiklikten dokuz gün sonra yani 17 Kasım 1924'te *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası* (TpCF) kuruluyordu. Partinin genel başkanı Kazım Karabekir, genel başkan yardımcıları Dr. Adnan Adıvar ve Rauf Orbay, genel sekteri ise Ali Fuat Cebesoy olarak belirlenmişti. TpCF'nin meclisteki grubu yirmi dokuz kişiden oluşmaktaydı (Çavdar, 2013:296). Başlarda Atatürk, yeni partinin kuruluşuna karşı önlemler almayı düşünse de daha ihtiyatlı davranmayı tercih etti ve partinin kuruluşunda muhalefete zorluk çıkarılmadı (Ahmad, 1995:86). Partinin kuruluşunun ardından gerginlikler varlığını korusa da ülkede daha özgürlükçü bir durumun ortaya çıktığı görülmektedir (Akıncı, 2011: 208).

Parti programları açısından değerlendirildiğinde Akıncı'ya göre TpCF ile CHF arasında temel noktalarda benzerlik söz konusuydu (Akıncı, 2022:207). TpCF'nin, CHF'den en büyük farkı; parti programının olmasıydı. TpCF, 58 sayfalık bir programa, 64 maddelik nizamnameye sahiptir; kuruluş beyannamesinde kişisel özgürlüklerin savunulduğu, şiddet aleyhtarı olunduğu, bir ya da birden fazla kişinin tahakkümünün asla kabul edilemeyeceği belirtilmekteydi. Programında ise halk egemenliği, liberalizm ve demokrasinin partinin ilkeleri olduğu açıklanıyordu. Partinin dini fikir ve inançlara saygılı olduğu ikinci maddesinde belirtilmişti. Bu madde her ne kadar parti taraftarlarınca laiklik çerçevesinde değerlendirilse de partinin kapatılması için gerekçe haline getirilecekti. İç siyasette merkezîyetçilik yerine adem-i merkezîyetçiliğin benimseneceği, iktisadi alanda ise serbest piyasanın savunulacağı söyleniyordu. Patronlar ile işçilerin aynı seviyede savunulacağı hatta işçilerin kazanca ortak olmalarını sağlayacaklarını ileri sürüyorlardı. Bunun kanun ile değil, ikna yoluyla yapılacağı da özellikle belirtilmekteydi. Cumhurreisin de durumuna değinilmekteydi; cumhurreis seçildikten sonra milletvekili olma sıfatını yitirecekti. Bu madde özellikle Mustafa Kemal Atatürk'ün durumuna yönelik bir eleştiriydi, çünkü kendisi hem cumhurreis hem de CHF'liydi. TpCF tarafından tek dereceli seçim sistemi savunuluyor; böyle bir sistemin gerçek temsiliyeti sağlayacağına inanılıyordu (Cebesoy, 2002:116-119).

Parti programına bakıldığında partinin liberal görüşlere sahip olduğu açıkça görülmektedir. İkinci maddesi her ne kadar laiklik çerçevesinde savunuluyor olsa da Karpat'a göre parti; laikliği açıktan savunmaya geçen CHF'nin karşısında dini müdafaa etme görevi üstlenmeye çalışmaktaydı (Karpat, 2010:133). Kılıç Ali TpCF'nin dine hürmetkârlığı vurgusunun doğrudan CHF'yi hedef aldığını düşünmekteydi (Turgut, 2023:237). Özellikle Kazım ve Rauf Beylerin muhafazakâr oldukları bilindiğinden CHF'nin gözünde partinin laik olmadığı açıktı. Zaten Mustafa Kemal Bey'e göre partinin ikinci maddesinden hareketle parti, hilafetin savunuculuğunu yapıyordu. Ona göre parti cumhuriyetçi değil; muhafazakâr ve karşıdevrimciydi (Atatürk, 2021:748-749). Partinin ikinci maddesinin abartıldığını söyleyebiliriz zira 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanununa göre zaten devletin

dini İslam olarak belirtilmekteydi. Bu sebeple partinin programında böyle bir maddenin belirtilmesinde hukuken bir sakınca bulunmamaktadır. Ancak CHF'ye göre pratikte laik bir devlet anlayışının yürürlükte olduğu görülmektedir.

Ali Fuat Cebesoy, Mustafa Kemal Atatürk'ün partiler arasında pek fark bulunmadığı yönündeki açıklamalarına karşılık yaptığı açıklamada anayasanın maddelerinin değiştirilmesinde halka gidilmesi gerektiğini savunduklarını belirterek CHF'nin tepeden inmece olduğunu dolaylı bir şekilde ifade etmekteydi. Kendilerinin adem-i merkezîyetçi, CHF'nin ise merkezîyetçi olduğunu ve iktisadi alanda yabancı sermaye olmadan yerli sermayenin korunamayacağını öne sürmekteydi. Yine açıklamada kanunlar dâhilinde ifade özgürlüğünün de bir hak olduğu belirtilmekteydi. En önemlisi tarafsız cumhurbaşkanlığı vurgusu yineleniyordu (Orbay, 1993:176-180). Ali Fuat Cebesoy'un Mustafa Kemal Atatürk'ün açıklamalarına böyle bir yanıt vermesi partinin kuruluş sürecindeki gerginliğin yerini sakinliğin almasından kaynaklanabilir.

Çavdar'a göre TpCF'nin, CHF'ye göre daha özgürlükçü olduğu; CHF'nin ise İttihatçı çizgiyi sürdürdüğü öne sürülmektedir (Çavdar, 2013:297). Oysa CHF ve basın, TpCF'yi İttihatçılığı yeniden canlandırmakla itham etmekteydi (Uyar, 1998:83). Programlar açısından bir karşılaştırma yapmak mümkün olmasa da TpCF'nin parti programının daha liberal bir muhtevaya sahip olduğu açıktır. CHF'nin devrimci çizgisine karşılık TpCF reformcudur. Ekonomik açıdan CHF'nin korumacılığına karşılık ise serbestlikten yanadır. Cebesoy, TpCF'nin partisi yapısının Avrupa'daki partiler gibi olduğunu ileri sürmektedir. Yine Cebesoy'a göre şeffaflık, CHF'de olmadığı kadar, TpCF de vardır (Cebesoy, 2002:121). TpCF'nin bir muhalif fırka olarak ortaya çıkması, CHF'den farklılaşarak olabilirdi. CHF'nin otoriter yapısına karşılık Avrupa partilerinin yapıları, görüşleri, hareket tarzları örnek alınmalıydı. TpCF kurucularının gözünde TpCF Batı'yu, CHF ise Doğu'yu simgeler nitelikteydi denilebilir.

TpCF'nin kuruluşundan dört gün sonra İsmet İnönü sıkıyönetim ilan etmek istese de bu kabul görmeyince güvenoylaması yapılmış, oylamaya rağmen İsmet Paşa istifasını vermiş, yerine partideki ılımlılar arasında yer alan Fethi Okyar getirilmiştir. İstifa öncesinde hükümette dâhiliye vekilliğini üstlenen Recep Peker, ülkede kanunsuzluk varmış gibi lanse edilmesini vatana ihanetle eşdeğer tutmuş; tartışmalar o denli hararetlenmiştir ki, Halk Fırkası'ndan Ali Çetinkaya kürsüye çıkarak Rauf Orbay'ı soysuzlukla suçlamıştır (Aydemir, 1993:293-295).

Fethi Okyar'ın göreve gelişini TpCF desteklemiştir (Uyar, 1998:83). Zaten TpCF'nin asıl muhalefeti İsmet Bey ve yakınlarına yöneliktir. İsmet İnönü ve ekibi sertlik yanlısıydı, onlara göre muhalefet hıyanet içerisindeydi ve ezilmeliydi. Okyar ise başından beri Ankara çevrelerinde ılımlılığıyla dikkat çekmekteydi. Bu sebeple TpCF'nin Okyar hükümetini desteklemesinde şaşırılacak bir durum yoktu. Diğer bir deyişle verilen bir taviz olarak görülmüyordu.

TpCF kuruluş sürecinin sonrasında hızlı bir şekilde yurt çapında örgütlenmeye girişmişti. Bu süreçte halkın gözünde muhalefetin kayda değer bir yerinin hızla oluşmaya başladığı söylenebilir (Akıncı, 2011:206). İstanbul, İzmir, Ankara gibi büyükşehirlerde ve Doğu'da da örgütlenmeye özen gösterildiği görülmektedir (Uyar, 1998:83). Özellikle muhalefetin merkezi denebilecek İstanbul'da TpCF'ye halkın yaklaşımı dikkat çekmekteydi. Şanlıurfa, Sivas, Trabzon, Eskişehir ve Samsun'da da örgütlenme çalışmaları tamamlanmıştı. Yurt geneline bakıldığında örgütlenme çabalarının yeterli olmadığı görülmektedir. Partinin örgütsel anlamda biçimsel açıdan demokratik olduğu söylenebilirken oligarşik eğilimleri de içinde taşıdığı açıktır (Zürcher, 1992:87-88; 98).

TpCF'nin seçimlerde doğrudan varlık gösteremediği bilinmektedir. 1924'ün Aralık'ında yapılan ara seçimlere doğrudan katılamamış olsa da bağımsız adayları desteklemiştir. Bu bağımsız adaylardan Nurettin Bey seçimi kazanmış, ancak aday olmasında usule aykırılık tespit edildiğinden dolayı seçim iptal edilmiştir. Seçim tekrar edildiğinde yine Nurettin Bey seçimi kazanınca CHF içinde çeşitli tartışmaların yaşandığı bilinmektedir (Altun, 2006:72). CHF'nin gözünde muhalefetin ara seçimlerde en ufak başarısı dahi engelleniyor; meşru görülmüyordu. Ülke genelinde bir başarı elde ihtimali, CHF'liler tarafından göze alınabilecek bir durum sayılamazdı. TpCF'nin meclisteki çalışmalarına bakıldığında her şeye karşı çıkan bir muhalefet anlayışı sürdürmediği görülmektedir. Tabi her şeyi kabul eden, görünüşte muhalefet olduğu da söylenemez. Olması gerektiği gibi, yasanın içeriğine bağlı olarak kararlar değişiklik göstermektedir. Partinin temel sorunu ise vekillerin bir arada hareket edemeyişinden kaynaklanmaktadır. Kimi vekiller bir yasaı onaylarken kimi vekillerin karşı çıktığı görülmektedir. Hatta bu partinin önde gelenleri için bile geçerlidir (Aktaş, 2004:83-88). Partide merkezîyetçiliğin eksik olmasının ortak hareket edememe gibi zorluklara yol açtığı söylenebilir.

4. ŞEYH SAİT İSYANI VE TAKRİR-İ SÜKÛN KANUNU

Şubat 1925'e gelindiğinde Ankara'da kargaşanın hâkim olduğu görülür. Çünkü Doğu Anadolu'da Şeyh Sait önderliğinde bir isyan meydana gelmiş; mart ayına değin isyancılar çeşitli illerde kontrol sağlayacak güce sahip olmuştur. İsyanın başlaması, muhalefeti de zora sokmuştu, çünkü CHF içindeki radikaller, isyanı fırsat bilerek TpCF'yi karalamaya girişmişti. İsyanın Kürtçü bir muhtevada olmasının yanı sıra İslamcı bir yönünün de bulunması TpCF'nin hedef alınmasına yol açıyordu (Aydemir, 1992:215-216).

Başvekil Fethi Okyar, Anayasanın 86. Maddesine dayanarak sıkıyönetim ilan etme kararı almıştı. TpCF genel başkanı Kazım Karabekir ise dinin alet edilerek bir isyanın tertip olduğunu ve bu isyan karşısında yekvücut olunacağını belirterek Fethi Okyar hükümetine desteğini açıklamıştı. Böylelikle sıkıyönetim oybirliğiyle kabul edilmişti. Hıyanet-i Vataniye kanuna da eklemeye yapılması için bir öneri konuşulmuştu. Öneride dinin araç haline getirilerek siyasi amaçlar güden derneklerin kurulmasının yasaklanacağı; bu tarz derneklerde bulunanların da vatan haini ilan edileceği belirtilmektedir. Muhalefet bu kanunda da Fethi Okyar'a destek vererek bir açıdan hükümetin güvenoyu kazanmasını sağlamıştı (Çavdar, 2013:306-307). Yine de bu durum partideki radikalleri dizginlemeye yetmeyecekti. TpCF, CHF'yi destekleyici ne yaparsa yapsın, sonuç belliydi. Muhalefetin kitleselleşme ihtimali, TpCF'yi doğarken öldürmüştü.

Başvekil Fethi Okyar, 25 Şubat 1925'te TpCF genel başkanı Kazım Karabekir ile görüşmüş; fırkanın kendini feshetmesi gerektiği yönünde tavsiyede bulunmuştu. Kazım Karabekir ise bu teklifi reddetmiş; kongre toplanmadan fırkanın kapanma kararının alınamayacağını belirtmişti. Önceki başvekil İsmet İnönü ise acilen Ankara'ya dönmüş; CHF grubunun toplantısına katılmıştı. Toplantı sırasında Recep Peker ile Fethi Okyar tartışmış; radikaller Fethi Bey'in sertlik yanlısı olmamasını eleştirmişti. Mustafa Kemal'in de isyana karşı sert tedbirler alması yönündeki görüşü, Fethi Okyar'ı zor durumda bırakmıştı (Aydemir, 1992:217-219). Grup içerisinde hükümet için güvenoyu oylaması yapıldı ve Mustafa Kemal'in de etkisiyle 60 kabule karşılık 92 reddin bulunması Fethi Okyar'ın istifa etmesine yol açtı (Cebesoy, 2002:151). Fethi Okyar'ın isyanı ele alış şekli, partinin lideri ve çoğunluğu tarafından beğenilmemişti. Yeni hükümeti kurma görevi ise radikallerin önde gelenlerinden İsmet İnönü'ye verilmişti.

Fethi Okyar'ın istifasını muhalefetten Ali Fuat Cebesoy ve Rauf Orbay sorgulasa da iktidar cephesinden yeterli bir cevap gelmemişti. Muhalefet, Fethi Okyar'ın yerine İnönü'nün gelmesini kuşkusuz felaket olarak görüyor; bu sebeple İnönü'yü en başta zorlama amacı gütmekteydi. İsmet İnönü öncülüğünde kurulan yeni hükümet mecliste 23 redde karşılık 154 kabul ile güvenoyu alarak görevine başlamıştı (Çavdar, 2013:308).

İsmet İnönü hükümetinin isyana yönelik hareket planı; Takrir-i Sükûn kanununun çıkarılması ve iki İstiklal Mahkemesi'nin kurulmasını içermekteydi (Zürcher, 1992:112). Takrir-i Sükûn Kanununu muhalefet sert bir şekilde karşıladı. Kanunun iki yıl geçerli olacak olması; temel hak ve hürriyetleri askıya alması ve hükümete olağanüstü yetkiler tanınması muhalefetin karşı çıktığı temel noktaları oluşturmaktaydı. Kanun 22 redde karşılık 122 kabul ile kararlaştırılmış olmakla beraber iki İstiklal Mahkemesi'nin kuruluşu da kabul edilmişti. Cebesoy'a göre bu mahkemeler, İstanbul basınına ve TpCF mensuplarına düşman gözüyle baktığı için adil davranmaları mümkün değildi (Cebesoy, 2002:155-158). Hükümetin isyan gerekçesiyle mahkemelerin kararlarını merkezi hükümeti güçlendirecek biçimde şekillendireceği aşikârdı.

İsmet İnönü hükümetinin sertlik tedbirleri hızlı bir şekilde uygulanmaya geçilmiş; *Tevhidi Efkar*, *İstiklal*, *Aydınlık*, *Orak-Çekiç*, *Son Telgraf*, *Sebilürreşat*, *Sadayhak*, *Sayha*, *Kahkaha*, *İstikbal* ve *Presse du Soir* gazeteleri kapatılmıştır (Çavdar, 2013:311). Sadece sağ muhalefete yakın olan gazeteler kapatılmamış, solun da üzerine gidildiği görülmektedir. Ankara İstiklal Mahkemesi yayınladığı beyanname ile dinin menfaatler doğrultusunda kullanılmasına karşı hareket edeceklerini net bir şekilde dile getirmiştir (Cebesoy, 2002:164). Beyannamenin hedefinin isyan sebebiyle genel bir mesaj vermenin ötesinde TpCF özelinde olduğu görülmektedir. Özellikle Milli Müdafaa Vekili'nin mecliste, muhalefetin iktidara gelmesinin vatan toprakları için tehlike arz ettiğini ve ileride sıranın muhalefete geleceğini söylemesi TpCF'nin yaşayacaklarına dair ipuçları içermekteydi (Cebesoy, 2002:164).

Nisan ayına gelindiğinde Şeyh Sait İsyanı kontrol altına alınmış, hükümetin isyancıları yakalamasının an meselesi olduğu görülüyordu. 15 Nisan'a gelindiğinde Şeyh Sait ve yandaşları, güvenlik güçlerince yakalanmıştı (Aydemir, 1992:223). Artık isyanın önderinin de yakalanmasıyla iktidar tekrar güçlü hale gelmişti. Ancak güçlenmek için bununla yetinmeyeceği de çok açıktı. Doğu'da kurulan İstiklal Mahkemesi'nde TpCF'nin Urfa temsilcisi olan Fethi Bey de yargılanmış ve beş yıl hapse mahkûm edilmiştir. Bu aslında fitili ateşleyen bir hamle olmuştur. Artık TpCF'nin bir bütün olarak suçlanmaması için hiçbir sebep kalmamıştı. Bu sebeple TpCF'nin önderleri savunmacı bir pozisyona geçmiş olsa da bu yeterli olmamıştır (Aktaş, 2004:110). 3 Haziran 1925'e gelindiğinde Bakanlar Kurulu toplanmış ve 4 Haziran 1925'te yayınlanan kararnamedeki

vatandaş aldatma ve kışkırtmanın önüne geçmek sebebiyle TpCF, merkezi ve örgütleriyle kapatılmıştı (Çavdar, 2013:312).

Hükümet, kapatılmanın en önemli gerekçesi olarak TpCF'nin programında yer alan dini fikir ve inançlara saygılı olma maddesini öne sürüyordu. TpCF kapatılmadan bir süre önce toplanan CHF'nin İstanbul kongresinde de TpCF için, "irtica fırkası" şeklinde bahsedilmekteydi (Cebesoy, 2002:169-170). Öyle ki Kılıç Ali, TpCF üzerinden yürütülen soruşturmada partinin teşkilatlarına dini propaganda yapmasını telkin ettiğini, isyanda etkili olduklarını ileri sürmekteydi (Turgut, 2023:245-246). TpCF'nin kapatılma biçimi geleceği de simgeliyordu; her türlü muhalefet, irtica ile suçlanabilir hale gelmişti (Akıncı, 2022:219). Böylelikle cumhuriyetin yasal olarak kurulmuş ilk muhalefet partisi tarihe karıştıyordu. CHF önderleri ise yurt çapında hiç olmadığı kadar güç kazanmıştı. Çünkü milli mücadelenin önderliğini yapmış; halk tarafından saygı duyulan muhalefet önderleri de politik arenadan çekilmek zorunda bırakılıyordu.

Takrir-i Sükûn yalnızca isyanla başa çıkmakla kalmamış; her türlü muhalefeti tasfiye etmiş ve tek partili cumhuriyetin altyapısını hazırlamıştır (Sarıay, 2015:401). Böylelikle CHF içindeki radikaller kısa vadede istediklerini elde etmiş olsalar da parti çalkantılardan kurtulamayacaktır. Partide güç dengesini sağlayanın ise partinin lideri olan Mustafa Kemal Atatürk'ün olduğu oldukça açıktır.

5. SONUÇ

Millî mücadelenin öncü isimleri tek bir amaç için bir araya gelmişler ve bu doğrultuda fikir ayrılıklarının olabildiğince gün yüzüne çıkmasını istememişlerdir. Savaşın sona ermesine doğru milli mücadelenin önderleri arasında saflaşmalar açıkça sergilenir hale gelmiş; bu sürecin sonunda da TpCF kurulmuştur. TpCF'nin kuruluşu, cumhuriyet açısından bir dönüm noktası sayılabilir. İlk yasal muhalefet partisi olmasıyla beraber herhangi bir talimatla kurulmuş olmaması gerçek bir muhalefet partisi olduğunu göstermektedir. TpCF'nin kuruluşu, ülkede demokratik bir ortamın yaratılmasını sağlamış; çok güçlü olmasa da iktidarı denetleyen bir yapının ortaya çıkması hem iktidar hem halk için önemli bir demokrasi tecrübesi olmuştur.

TpCF'nin, CHF'ye göre evrimci bir anlayışa sahip olması, Türk siyasi hayatında uzun yıllar tartışılacak olan "ilerlemenin nasıl yapılması gerektiği" sorusuna verilecek yanıtların çeşitlilik kazanmasına yol açmıştır. TpCF varoluşunda İstanbul muhalefetinin mevcut gücünden faydalanarak örgütlenmesini, basın desteğini vs. sağlasa da fikriyatta aynı noktayı paylaşmamaktaydılar. Onları bir araya getiren şey CHF karşıtlığıydı. İstanbul muhalefeti ile TpCF arasında bir karşılaştırma yapmamız gerekirse; İstanbul'daki muhalefet çevresi daha gelenekçi, Osmanlı ile bağlarını muhafaza eden bir yapıdayken TpCF ilerlemeci, Osmanlı'ya tarihsel olarak ılımlı ama güçlü bağlara sahip olmayan bir yapıdaydı. Cumhuriyetin ilanı öncesinde ve TpCF kurulmadan önce CHF'den bağımsız düşünme ve hareket etme kabiliyetine sahip olan kurucu isimler, cumhuriyetin ilanı ile beraber daha ihtiyatlı hareket etmeye, CHF'nin çizdiği sınırların dışına çıkmamaya gayret eden bir pozisyon almak mecburiyetinde hissetmişlerdi. Güçlendikçe daha radikal olması beklenen TpCF'nin gittikçe yumuşamasında, cumhuriyetin genç bürokrasinde bir karşılıklarının olamayacağını düşünmeleri etkili olmuş olabilir.

TpCF, CHF'yi yönlemsizlikle eleştirse de teorik manada zengin bir parti değildi. Fikri tartışmalardan uzak, salt CHF'deki kişi ve gruplar üzerinden şekillenen bir muhalefet sergilemekteydiler. Şahsiyetler üzerinden politika geliştirmesi, siyasi hayatımızda lider kültürünün önemli bir yere sahip olmasına da yol açmıştır. Fikri tartışmaların alevlenemediği, kişiler üzerinden yürütülen siyaset, siyasi düşünce tarihimizde de kaçınılmaz bir şekilde donukluğa neden olmuştur.

Laikliğin erken cumhuriyet döneminde teoride olmasa da pratikte uygulanmaya başlandığını ve bu doğrultuda oldukça radikal bir laiklik anlayışının hâkim olacağını TpCF'nin varlık kazanmasıyla belirginleşmiştir. CHF'nin yeni gelişmekte olan laiklik anlayışı, olası muhalif girişimleri bastırmada da önemli bir işlev görecekti. Devlet artık laiklik temelinde şekillenecek ve laikliğin dışındaki hareketlerin tümü irtica hareketleri olarak görülüp mahkûm edilecekti.

CHF içindeki ılımlıların TpCF sürecindeki tavrı, radikallerce eleştirilmiş ve ılımlılar bu süreçte ciddi anlamda güç kaybına uğramış; radikaller ise parti içindeki egemenliklerini hiç olmadığı kadar pekiştirmişlerdir. Muhalefetin güçsüzleşmesi ile CHF içerisindeki radikaller, devrimleri kendi tarzlarında yani otoriter şekilde uygulayacak yegâne özneler haline gelmişti. Radikallere göre her türlü muhalefet, bu sefer gerçek anlamda doğmadan öldürülmeliydi çünkü ılımlılarla ülke içerisinde güçlerini muhafaza edemeyeceklerini; kendi idare

tarzlarının olağan ve olağanüstü durumlarda ne denli doğru olduğunu göstermişti. Atatürk'ten sonra İsmet İnönü de ülkedeki en güçlü isim olmuş; kısa aralar haricinde daimî başvekilliğini tescillemişti.

TpCF tecrübesi, genç cumhuriyet döneminde çok partili hayata mevcut koşullar dâhilinde geçilemeyeceğini de göstermiştir zira iktidar partisi CHF'nin içindeki çekişmelerin çok partili hayatın önünde engelleyici bir rol oynadığı açıktır. CHF'nin devrimci anlayışı, devrimler için tek gücün kendilerinde olması gerektiği ve herhangi bir alternatif odağın, devrimleri sekteye uğratacağı kanaatine dayanmaktaydı. Liberal demokrasi, CHF'nin devrimci ilerleme anlayışıyla bağdaşmamakla beraber, iç siyasette olası bir zayıflığın, dış siyasette de zayıflığa yol açabileceği, cumhuriyetin varlığını tehlikeye sokabileceği düşüncesi, çok partili demokrasinin uzun yıllar mevzubahis olmasına imkân verilmeyeceğinin de göstergesi niteliğindedir.

Demokrasimiz açısından önemli bir yere sahip olan TpCF'nin kapatılması, muhalefetin tekrar örgütlü bir şekilde bir araya gelmesini zorlaştırmış; tek parti döneminin başlangıç noktasını oluşturmuştur. TpCF'nin başarısız olması muhalifler açısından uzun yıllar siyaset sahnesinde varlık gösterememeye yol açmış; cumhuriyetin radikal hükümetlere ev sahipliğine yol açmasına sebep olmuştur. Her ne kadar TpCF serüveni kısa sürmüş olsa da Türk siyasal hayatına etkisi uzun yıllar sürmüş; sürmeye de devam edecektir. Bu doğrultuda TpCF'nin demokrasimizdeki yeri asla küçümsenmemeli aksine üzerinde daha fazla çalışma yapılmasının ne kadar elzem olduğu da açıkça görülmektedir.

YAZAR BEYANI / AUTHORS' DECLARATION:

Bu makale Araştırma ve Yayın Etiğine uygundur. Beyan edilecek herhangi bir çıkar çatışması yoktur. Araştırmanın ortaya konulmasında herhangi bir mali destek alınmamıştır. Makale yazım ve intihal/benzerlik açısından kontrol edilmiştir. Makale, “*en az iki dış hakem*” ve “*çift taraflı körleme*” yöntemi ile değerlendirilmiştir. Yazar(lar), dergiye imzalı “*Telif Devir Formu*” belgesi göndermişlerdir. Mevcut çalışma için mevzuat gereği etik izni alınmaya ihtiyaç yoktur. Bu konuda yazarlar tarafından dergiye “*Etik İznine Gerek Olmadığına Dair Beyan Formu*” gönderilmiştir. / **This paper complies with Research and Publication Ethics, has no conflict of interest to declare, and has received no financial support. The article has been checked for spelling and plagiarism/similarity. The article was evaluated by "at least two external referees" and "double blinding" method. The author(s) sent a signed "Copyright Transfer Form" to the journal. There is no need to obtain ethical permission for the current study as per the legislation. The "Declaration Form Regarding No Ethics Permission Required" was sent to the journal by the authors on this subject.**

YAZAR KATKILARI / AUTHORS' CONTRIBUTIONS:

Kavramsallaştırma, orijinal taslak yazma, düzenleme – **Y1 ve Y2**, veri toplama, metodoloji, resmi analiz – **Y1 ve Y2**, Nihai Onay ve Sorumluluk – **Y1 ve Y2**. / **Conceptualization, writing-original draft, editing – Y1 and Y2, data collection, methodology, formal analysis – Y1 and Y2, Final Approval and Accountability – Y1 and Y2.**

KAYNAKÇA

- AHMAD, Feroz (1995), **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, Sarmal Yayınevi, İstanbul.
- AKINCI, Abdulvahap (2011), “*Milli Kimlik İnşa Stratejileri (Türkiye Örneği 1839-1946)*”, **Doktora Tezi**, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- AKINCI, Abdulvahap (2022), **Tanimat'tan Cumhuriyet'e Türk Milli Kimliği**, Değişim Yayınları, İstanbul.
- AKINCI, Abdulvahap ve USTA, Sefa (2015), “*Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçişte Etkili Olan İç Faktörlerin Analizi*”, **KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi**, S.17(29), ss.41-52.
- AKINCI, Abdulvahap ve USTA, Sefa (2016), “*Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçişte Etkili Olan Dış Faktörlerin Değerlendirilmesi*”, **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, S.7(1), ss.275-288.

- AKTAŞ, Nuri Ahmet (2004), “*Cumhuriyet Halk Partisi Tek Parti Dönemi (1923-1945) Parti İçi Muhalefet*”, **Yüksek Lisans Tezi**, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- ALTUN, Aslı (2006), “*Türkiye’de Tek Parti Döneminde Cumhuriyet Halk Partisi’nin Örgütlenmesi*”, **Yüksek Lisans Tezi**, Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Hatay.
- ATATÜRK, Mustafa Kemal (2021), **Nutuk**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- AYDEMİR, Şevket Süreyya (1992), **Tek Adam Mustafa Kemal**, Remzi Kitabevi, İstanbul, Cilt 3.
- AYDEMİR, Şevket Süreyya (1993), **İkinci Adam**, Remzi Kitabevi, İstanbul, Cilt 1.
- CEBESOY, Ali Fuat (2002), **Siyasi Hatıralar**, Temel Yayınları, İstanbul, Cilt 2.
- ÇAVDAR, Tefik (2013), **Türkiye’nin Demokrasi Tarihi 1839-1950**, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.
- EKİCİ, Yunus (2017), “*Türk Demokrasi Hayatında Cumhuriyet Halk Fırkası*”, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S.27(2), ss.349-359.
- KARPAT, Kemal (2010), **Türk Demokrasi Tarihi**, Timaş Yayınları, İstanbul.
- MUMCU, Uğur (1996), **Kazım Karabekir Anlatıyor**, UM:AG Vakfı Yayınları, İstanbul.
- ORBAY, Rauf (1993), **Cehennem Değirmeni**, Emre Yayınları, İstanbul, Cilt 2.
- SARIAY, Ercüment (2015), “*Takrir-i Sükûn Kanununa Dair Bazı Düşünceler*”, **Mütefekkir**, S.2(4), ss.377-403.
- TİMUR, Taner (1993), **Türk Devrimi ve Sonrası**, İmge Kitabevi, Ankara.
- TURGUT, Hulusi (2023), **Atatürk’ün Sırdaşı Kılıç Ali’nin Anıları**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- UYAR, Hakkı (1998), “*Türkiye’de Tek Parti Dönemi’nde İktidar ve Muhalefet (1923-1950)*”, **Doktora Tezi**, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İzmir.
- ZÜRCHER, Erik Jan (1992), **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası** (Çev. Gül Çağalı Güven), Bağlam Yayınları, İstanbul.

